

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.32>

Єщенко О.В.

суддя,

П'ятий апеляційний адміністративний суд

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: РЕТРОСПЕКТИВА ФІЛОСОФСЬКОГО ОБГРУНТУВАННЯ

Актуальність дослідження. Рівень захищеності особистості з боку судової влади визначає ступінь гуманності, терпимості і самосвідомості суспільства. Проголошені в країні реформи покликані закріпити ключові доміанти доступу до правосуддя, оскільки становлення правової держави і громадянського суспільства неможливе без ефективного і справедливого правосуддя. Саме можливість звертатися до суду за захистом від будь-яких незаконних зазіхань на права і свободи громадян – найважливіша умова розвитку сучасного демократичного суспільства. Доступ до правосуддя передбачає можливість будь-якої особи безперешкодно звертатися до судових та інших механізмів здійснення правосуддя і взяти участь в процесі розгляду спору на всіх його стадіях. Вищеназвані обставини актуалізують обрану для дослідження тему, оскільки історико-правовий аналіз концептуальних засад доступу до правосуддя в Україні може внести позитивні корективи в процес реформування сучасної судової системи. Від дозволить не допустити помилок, допущених в минулому та врахувати накопичений досвід для регулювання вітчизняних суспільних відносин у сфері судочинства на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичну основу дослідження становлять праці провідних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, Ю. Битяка, І. Бойка, М. Булкат, А. Верещагіної, В. Гончаренка, Є. Дурнова, В. Єрмолаєва, В. Єршова, О. Зайчука, О. Кістяківського, О. Копиленка, М. Коротких, Р. Куйбіди, Т. Курас, О. Овчаренко, Л. Остафійчук, П. Музиченка, О. Нестерцової-Соба-

карь, В. Сирих, В. Смородинського, І. Усенка, О. Ярмиша та інших. Проте, питання ретроспективи філософського тлумачення доступу до правосуддя не в повній мірі розкрито, що обмовило потребу цього наукового дослідження.

Виклад основного змісту. Впродовж тисячоліть людство намагалося створити оптимальний суспільний регулятор для розв'язання конфліктів в окремих соціальних групах і між конкретними індивідами. Цей регулятор був необхідний для впорядкування суспільних відносин, підтримки престижу соціальних норм – моралі, звичаїв, традицій. Крім бажання врегулювання конфлікту, ще на ранніх етапах формування мислення і творчої активності, людина з власного природного розуміння справедливості виношує ідею засудження собі подібних, покарання своїх одноплемінників: спочатку на основі сакральних уявлень, а пізніше – закону. Так в різних культурах, формується ідея правосуддя. З цього часу по теперішній не припиняється дискусія стосовно поняття «правосуддя».

У різних народів і цивілізацій простежується ідея божественного походження правосуддя. В античній Греції починається філософське осмислення природи правосуддя, де моральність і благородство ставляться вище закону, а в Римі з моменту його становлення суспільне життя регулювалася сакральним правом і правосуддям. І, хоча пізніше римське право розділилося на божественне і людське, правосуддя могутнього Риму залишалось під впливом сакрального права. Ульпіан вважав, що правосуддя є пізнання божествен-

них і людських справ, наука про справедливе і несправедливе [1], а Цицерон стверджував, що Боги потрібні для збереження суспільної системи; без них суспільство перетвориться в хаос, а віра, правосуддя, спільноти роду людського – все розвалиться [2, с. 124]. Античне правосуддя виступало критерієм чесноти, справедливості і знаходилося під заступництвом богів: Феміда і Діке в Греції, Юстиція – в Римі. Вимога справедливості вперше відображена античними авторами в оповіданні про героїв, які кинули виклик долі і які вступили в суперечку з богами, від яких були народжені. Про справедливість міркують і античні філософи: зокрема, Аристотель стверджує, що вона досягається не тільки через можливість публічної влади, але також за допомогою правосудності всієї полісної життя. Окремі ідеї про «справедливий суд» досить чітко були сформульовані також у роботах таких мислителів античності, як Демокріт, Платон, Цицерон та ін.

Перші ґрунтовні дослідження сутності правосуддя знаходимо в філософсько-правових працях античних класиків Платона і Аристотеля, які намагалися знайти оптимальну, більш досконалу, ніж полісна, соціально-правову модель. Вони, як зазначив вчений І. Турянський, «заклали наріжні камені у формування основоположних понять справедливості, рівності, автономії та волі» [3, с. 43-44]. Так, за Платоном, метою правосуддя повинні бути правда (істина) і справедливість. У міркуваннях про правосуддя Платон розцінює його як суспільне благо, підкреслює його соціальну цінність і роль в досягненні правди. Правда, за Платоном, і є мета правосуддя. Для правосуддя, вважає філософ, важлива не тільки кара, а й примирення сторін. За значущістю призначення суддів Платон ставить в один ряд з призначенням правителів [3, с. 166]. Філософ, обґрунтовує ідею народного суду і вважає, що правосуддя повинно бути справою усіх [4, с. 244].

Аристотель продовжив дослідження правосуддя як «справи всіх», стверджуючи, що

вважати громадянами слід тільки тих, хто бере участь в суді і народних зборах. Сутність правосуддя він розкриває через поняття «правосудність» і «неправосудність», відповідні поняттям «справедливість» і «несправедливість». За Аристотелем, суб'єкт, який порушує закон, надходив неправосудно, тобто несправедливо. Несправедливість він пояснює як привласнення «чужого» блага і відмова від «свого» зла. Філософ вважав, що «вступаючи несправедливо, людина навмисно переступає закон, бажаючи заподіяти шкоду» [5, с. 99].

Обґрунтуванню принципів справедливого і неупередженого правосуддя чимало робіт присвятили також мислителі Риму – Цицерон, Ульпіан, Цельс, Марк Аврелій та ін. Про справедливе правосуддя римляни говорили, що правосуддя повинно бути вільним, бо немає нічого більш несправедливого, ніж продажне правосуддя; повним, бо правосуддя не повинно зупинятися на півдорозі; швидким, бо зволікання є різновидом відмови. Цицерон розумів правосуддя як діяльність, що випливає із природи, в основі якої справедливе і неупереджене виконання обов'язків. У трактаті «Про державу» він зазначає, що право, правосуддя, вірність, справедливість «виходить від людей, які підтвердили одне звичаями, а інше зміцнили законами» [6, с. 8].

Важливо зауважити, що правосуддя античного періоду розглядалося індивідами, незалежно від їх статусу і незалежно від результату процесу. Тема правосуддя в античних і давньосхідних державах викликала науковий інтерес не стільки у юристів, скільки у філософів, які намагалися обґрунтувати феномен правосуддя. Так, старокитайській філософії було властиво розуміти правосуддя не як спосіб досягнення справедливості, а як засіб досягнення суспільної гармонії шляхом врівноваження протилежних інтересів. При цьому, на переконання китайських мислителів, правосуддя здатні вершити лише високоморальні і мудрі особистості. На переконання давньоіндійських мислителів неупереджене правосуддя повинно за допомогою законів

охороняти державні підвалини і служити утвердженню правди.

Важливе значення для досягнення сутності правосуддя мало прийняття християнства. Важливу роль для нового праворозуміння зіграло християнське положення про два порядки – «граду Божого» і «граду земного», тобто існування людини в двох вимірах: у сфері метафізично належного і в сфері створених людиною приписів. Право і правопорядок, створені людиною («град земний»), не розглядалося самодостатнім, оскільки, відповідно до християнського вчення, людина «всередині» і «зовні» всякого людського правопорядку, а норми позитивного права не в змозі забезпечити належний правопорядок. Для «граду земного» необхідно інше, метафізична основа забезпечення правопорядку – «град Божий» [7, с. 79].

Християнство розглядало будь-який текст в римському праві як текст розуму, отже, його можна спростувати, оскільки людські знання відносні. Біблійний же текст неможливо спростувати, його можна прийняти в акті містичної віри. У зв'язку з цим, канонічне право стало проникати в усі сфери людських відносин, причому, не тільки духовні, але і в повсякденні – без уваги церкви не залишалося жодної сфери життя. Новими ідеями наповнюється філософія середньовічного правосуддя, де домінують, перш за все, патристика і схоластика. У працях Августина Блаженного, Іоанна Дамаскіна, Ісаака Сиріна, Макарія Великого, Фоми Аквінського та інших середньовічних філософів ми знаходимо їх розуміння правосуддя, в основі якого покаяння і відплата, милосердя і співчуття, а суддя – провідник релігійно-правових норм, підживлених християнською мораллю.

У Середньовіччі правосуддя стає основою монархічної ідеології, що підкреслювала священну природу правителя, поступово трансформувалася в юридичні нововведення і сакральні концепти. Фундаментальні постулати Святого Письма обґрунтовували сакральний характер правосуддя і особливу місію

монарха-судді, що творить на землі правосуддя за образом Бога і виступає посередником між небесним і мирським. В християнську середньовічну епоху в теології та філософії одним з найважливіших стає питання про добро і зло, рішення якого багато в чому пов'язується з правосуддям. Але, оскільки правосуддя діє на основі законів, то в церковній і світській освіті панувала ідея перевірки людських законів законами божественними, щоб державна законність не виключала милосердя і співчуття. Ця ідея протягом століть втілювалася у зводах законів, що мали християнсько-світський сенс і «дух».

У Середньовіччі уявлення про правосуддя пов'язувалося з ідеєю про вселенської «світ», надісланий творцем, «передбачалося, що світ охороняє життя, здоров'я і майно всіх повноправних членів суспільства і таким чином втілює в собі панування непорушного права ... Злочинець, який зазіхнув на чужі права, є в той же час порушником миру і ставить себе як би поза ним, що виключає недоторканність його особистості» [7].

Аврелій Августин виклав концепцію божественного закону, з яким мислитель пов'язує справедливість – *justitia*, що ототожнюється їм з чеснотою, не присутню в позитивному праві. *Justitia* розуміється Августином трохи інакше, її трактує офіційне римське право, хоча витоки її сприйняття Августином криються в Цицеронових визначеннях права. Августин додає справедливості релігійно-етичне наповнення, вона визначається філософом як праведність. Справедливість твориться у правосудді божественних судів, але особливо, в Останньому суді. Божественне правосуддя завжди справедливо, так як воно ведеться по божественним законам, але людині не дано досягнути справедливості божественного суду в земному існуванні [8].

Поступово, в пізні середньовіччя, з появою «вільних міст» і незалежних від церкви сільських громад, зазнавала змін і сама ідея правосуддя. Перед судом поставав не тільки підвладний церкві віруючий, але і особа

певної соціальної групи (місто, громада) з характерною в цій групі його репутацією. У народну свідомість впроваджувалася ідея не тільки про божественний, а й земний інквізиційний суд.

Фома Аквінський в «Трактаті про закон» визначає правосудність в залежності від різних приписів її реалізації – судових, моральних, обрядових. Правосудність для мислителя – це чеснота, а виконання правосудності є виправдання. Справжня правосудність, на думку філософа, є благодать Бога. Він продовжує традицію з'єднання права і справедливості: в понятті права він об'єднує аристотелеву концепцію правосудності з римською, а приватна справедливість притаманна відносинам між людьми. Правосудність, на його думку, підкоряється закону і спрямовується останнім, а правосудність Бога є «дотримання Вічного Закону в Його справах» [8]. На його переконання, закон формально виражає сутність світопорядку, прообраз світоустрою, існуючого спочатку в божественному. Закон – це не саме право, а його основа, образ.

У середньовічній Європі, коли віра у вищу справедливість ще не втратила своїх позицій, Божий суд здійснювався випробуванням вогнем і кривавим поєдинком. З позиції сучасної правосвідомості ордалії не мають ніякого відношення до правосуддя але в правосвідомості людини Середньовіччя вони цілком відповідали поняттям правосуддя, справедливості і несправедливості. У людини тієї епохи не було різниці між матеріальним і ідеальним; для її світогляді світ природи представлявся надприродною силою, життя в якому протікала за тими ж законами, за якими живе і людина. Тому результат ордалій сприймався як справжня справедливість, що виходить від вищих сил, і як відплата від Бога [6, с. 45].

Серед поглядів на сутність правосуддя стрижневе місце займала ідея справедливості. Згодом ідея справедливості виступила також одним з головних світоглядних постулатів практично у всіх світових релігіях і, крім того, стала головним індикатором при

оцінці різних державних і правових встановлень [9, с. 25].

В Новий час правосуддя стало звільнятися від релігійного впливу. Виходячи з переважання в правосудді ідеї етатизму, держава криміналізує багато суспільних відносин і діянь, одночасно ускладнюючи судовий процес і посилюючи санкції. До XVI–XVII століть ідея правосуддя зазнає змін, поступово відриваючись від своїх релігійно-моральних коренів і духу сакральності [9, с. 47].

Очевидно що визначальними в цьому процесі можна умовно вважати два фактори – Реформацію і науковий прорив Нового часу. Так, в результаті Реформації з-під контролю церкви починає виходити державно-владна сфера, в тому числі право і правосуддя. Новий час прискорює процес секуляризації ідеї правосуддя, в яке впроваджується раціональне осмислення юридичних фактів і подій на основі «освіченого розуму», а сакральне тлумачення того, що сталося і оцінка скоєного сприймається як виключно суб'єктивна позиція індивіда. У цьому сприйнятті світу витісняються трансцендентні сутності, а «мірою всіх речей» стає людина. Так, голландський мислитель Гуго Гроцій бачить основу права не в Бога, а в людині, стверджуючи при цьому, що право існувало б навіть за умови, що Бога немає [10, с. 16]. Іншими словами, людина сама покладає на себе місію задавати вектор соціально-правового розвитку, використовуючи знання і наукові досягнення, не спираючись вже на духовні основи, які багато в чому стають перешкодою прогресу.

Концептуальні передумови сучасного розуміння правосуддя, його місця і ролі в соціумі багато в чому були закладені в Новий час в контексті раціонального обґрунтування «природних прав», теорії «суспільного договору» і поділу влади [11, с. 7]. Відзначимо, що в Новий час і просвітницьку епоху, оформляються ідеї, властиві і сучасному правосуддю – гуманізму, презумпції невинуватості, незалежності і змагальності. Авторами цих ідей виступають, перш за все, Г. Гроцій,

Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ш. Монтеск'є, Ж-Ж. Руссо, Ч. Беккарія, вбачаючи в правосудді не тільки інструмент правопорядку, але і гарантію соціальної гармонії.

Гуго Гроцій правосуддям називав діяльність, «відповідно до якої загальні вирази закону тлумачаться в сенсі ближчому до наміру законодавця» [10]. Тобто Г. Гроцій підтверджував, що вірна справа завжди буде мати більш надійну перспективу, якщо її буде розглядати суддя, який перебуває в певних рамках законних вимог, які він не має права порушувати. Мислитель зауважив важливу роль правосуддя в тому, що воно не тільки покладає відповідальність на правопорушника, але, перш за все те, що суперечка вирішується за допомогою права, а не зброї. Згідно вчень Т. Гоббса, суперечка має права відбуватися тільки судді, самі ж судді повинні розуміти суть справедливості, нейтрально відноситися до багатства і чинів, а також бути в своїх судженнях незалежними від ненависті, любові і співчуття. На рівні природних законів набувають обґрунтування основні правові категорії (право, закон, обов'язок, примус, договірні відносини, правомірний інтерес, правова поведінка, правовий делікт, правосуддя тощо), які згодом кладуться в основу системи позитивного законодавства [12, с. 196].

Ідеї Просвітництва привнесли новий погляд на сутність держави, права, соціальний прогрес і розуміння загального блага. Просвітницькі ідеї сприяли утвердженню оптимістичної віри в людський розум, справедливу державу з рівними для всіх законами і правосуддям. Родоначальники просвітницької думки подальший розвиток суспільства безпосередньо пов'язували з ідеєю правової держави, в якому повинно бути незалежне і неупереджене правосуддя.

У філософії Дж. Локка і Ш. Монтеск'є щодо сутності і значення правосуддя, місця і ролі людини у відстоюванні справедливості за допомогою судової влади, знаходимо цінні, основоположні ідеї, що залишаються

актуальними і в наші дні. Дж. Локк продовжує розвивати ідею правосуддя у своїй роботі «Два трактати про правління», де він стверджує, що інститут правосуддя необхідний суспільству для неупередженого вирішення конфліктів. На його переконання, судова влада зобов'язана відправляти правосуддя і визначати права підданого допомогою проголошених постійних законів і відомих, уповноважених на те суддів.

Але реальне правосуддя, на його думку, в тому суспільстві, де люди мають загальний встановлений закон і судову установу, куди можна звертатися і яка наділена владою вирішувати спори між ними і карати злочинців, які знаходяться в громадянському суспільстві. Характерно, що у роботах Дж. Локка відображені важливі ідеї правосуддя, що полягають у тому, що неупередженим правосуддя може бути тільки в разі розгляду спору (конфлікту) незацікавленим суб'єктом, що не має відношення до жодної зі сторін спору; судити має право тільки кваліфікований і неупереджений суддя, що наділений владою вирішувати всі труднощі відповідно до встановленого закону [13].

Класиком ідеї незалежного правосуддя та судової влади як самостійної сили в системі державної влади і управління суспільством вважається Ш. Монтеск'є. Категоричність затвердження цієї ідеї простежується в його праці «Про дух законів». Він послідовно відстоював ідею незалежності правосуддя від законодавчої і виконавчої влади. Філософ стверджував, що «дух законів» різних народів об'єктивно зумовлений територією, ґрунтом, кліматом, релігією, кількістю населення, формами господарювання та ін. Він обґрунтував необхідність відокремлення судової влади. Відзначимо, що в епоху Просвітництва посилювалися позиції світського правосуддя, головною метою якого стала захист як особистих прав громадян, так і публічних інтересів. Ш. Монтеск'є вважав вельми важливою проблемою визначення суб'єкта, уповноваженого здійснювати правосуддя [14]. Відкидаючи ідею одноосібного судді, в тому числі

монарха і державного чиновника, він висловлює ідею народного суду: суддів відповідно до закону потрібно залучати з народу для утворення суду, тривалість дії якого визначається вимогами необхідності, а також законом дозволити їм в сумнівних (спірних) випадках радитися з духовною владою [15].

Основоположник філософії утилітаризму Ієремія Бентам вплинув на погляди багатьох європейських політиків. Деякі ідеї І. Бентама були актуальні як для середини ХІХ століття, так і для сучасного розвитку правосуддя. Так, досліджуючи сутність злочину, він підкреслює його ознаки: протиправність, суспільна небезпека, караність, а при дослідженні складу злочину особливе значення надає вивченню суб'єктивної сторони, формам провини. При здійсненні правосуддя він рекомендує всім учасникам процесу враховувати психофізіологічну характеристику підсудного, гендерні, вікові особливості, матеріальне становище, вплив соціального середовища на протиправність поведінки, закликаючи тим самим до індивідуалізації відповідальності. І. Бентам вважав, що правосуддя повинно здійснюватися швидко. Для забезпечення цього він виступав за проведення судових засідань вечорами і у вихідні дні [16].

Новий імпульс у розвитку ідеї правосуддя надає німецька класична філософія. На переконання І. Канта, суд в обох своїх іпостасях повинен виносити винному законне покарання, яке, безумовно, має співвідноситися з нашою совістю. У роботі «Метафізичні основи вчення про право» філософ призначення правосуддя визначає як присудження кожному свого згідно із законом [17]. В іншій своїй роботі «Метафізика звичаїв» він, наголошуючи на важливості демократичних принципів в правосудді, формулює ідею здійснення правосуддя народом – судом обраних ним же присяжних засідателів. В такому демократичному правосудді, на його думку, судові рішення буде являти собою акт суспільної справедливості [17].

Правосуддя, згідно вчення Г. Гегеля, являє собою право в формі правового за своєю суттю

акту, тоді як якщо б правосуддя не містило б у собі правових принципів, то воно б зводилося виключно до права на покарання злочинця. Здійснення правосуддя Гегель пов'язує з існуванням громадянського суспільства [9, с. 43; 18, с. 68]. На думку мислителя, правосуддя – єдиний спосіб визнання і реалізації права члена громадянського суспільства під час виникнення конфлікту інтересів в процесі суспільних відносин. Підтримуючи ідею суду присяжних, що додає суду легітимності, Г. Гегель вважає, що одночасно суд присяжних, виносячи вердикт, робить легальним і вирок судді, тобто, філософ бачить значення присяжних в тому, що вони надають правосуддю і легітимність і легальність.

В «Основах філософії права» Г. Гегель пише про феномен суду совісті, який ґрунтується на інтересі, присутньому в окремому випадку, не керуючись необхідністю винести загальне законне рішення. Правосуддя слід вважати «як обов'язком, так і правом державної влади, яке аж ніяк не пов'язане з бажанням індивідів передавати або не передавати ці повноваження особливій владі» [19]. У той же час він зауважує, що правосуддя має приймати об'єктивні поняття протиправності і законності, а не послуговуватись суб'єктивним сприйняттям добра і зла. Найголовнішими етичними принципами правосуддя, що забезпечують справедливе рішення і довіру людей, Г. Гегель називав гласність і публічність. А привілей судді полягає в тому, що він єдиний із суб'єктів процесу, совість якого має правове значення і юридичну силу.

Таким чином, ідеї правосуддя, що містяться в працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка і Ш. Монтеск'є, І. Бентама, І. Канта, Г. Гегеля вписувалися в загальний контекст філософії Нового часу і Просвітництва, стали важливими підвалинами для подальшого наповнення філософії правосуддя. В подальшому їх ідеї втілювалися в практичній діяльності видатних правників, суддів і присяжних повірених, вони не втратили своєї актуальності у сфері правосуддя і в наші дні.

Українська юридична наука до проголошення незалежності України розвивалася як складова частина загальноросійської, певної міри австрійської, згодом радянської юридичної науки. Для кожного етапу розвитку наукових пошуків були характерні свої пріоритети і методологічні підходи. Значною мірою вони були зумовлені загальним політико-правовим статусом України у складі Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу [20, с. 5].

Висновки. Таким чином, ідеї доступу до правосуддя засновано на положеннях, яких зроблено ще в період античних часів. Вони були обґрунтовані й розвинені видатними мислителями і вченими у різні історичні

епохи. У процесі осягнення концептуальних основ доступу до правосуддя викристалізувалися ідеї, які передбачали такі основоположні засади: незалежності від законодавчої і виконавчої влади, захисту прав особистості і публічних інтересів; гуманізму та етатизму; правової держави; презумпції невинуватості; процесуальної змагальності тощо. Надбання вітчизняної наукової юридичної думки, котра, спираючись на зарубіжний досвід, паралельно активно розвивала власні ідеї та підходи щодо усвідомлення поняття правосуддя має важливе значення для уявлень про правосуддя в контексті процесів державотворення і правотворення, що відбуваються в сучасних умовах.

Анотація

У статті досліджено ретроспективу філософських поглядів щодо трактування поняття «правосуддя». Виявлено передумови обґрунтування правосуддя як бажання врегулювання конфлікту. Зазначено, що ще на ранніх етапах формування мислення і творчої активності, людина з власного природного розуміння справедливості виношує ідею засудження собі подібних, покарання своїх одноплемінників: спочатку на основі сакральних уявлень, а пізніше – закону. Зроблено висновок про те, що в різних культурах, по-різному формується ідея правосуддя. У різних народів і цивілізацій простежується ідея божественного походження правосуддя.

Проаналізовано погляди та праці вчених різних історичних періодів, які стосуються доступу до правосуддя та є основою загального контексту філософії Нового часу і Просвітництва. Вони стали важливими підвалинами для подальшого наповнення філософії правосуддя та втілювалися в практичній діяльності видатних правників, суддів і присяжних повірених, вони не втратили своєї актуальності у сфері правосуддя на теперішньому етапі розвитку суспільних відносин.

Встановлено, що ідеї доступу до правосуддя засновано на положеннях, яких зроблено ще в період античних часів. Вони були обґрунтовані й розвинені видатними мислителями і вченими у різні історичні епохи. У процесі осягнення концептуальних основ доступу до правосуддя викристалізувалися ідеї, які передбачали такі основоположні засади: незалежності від законодавчої і виконавчої влади, захисту прав особистості і публічних інтересів; гуманізму та етатизму; правової держави; презумпції невинуватості; процесуальної змагальності тощо. Надбання вітчизняної наукової юридичної думки, котра, спираючись на зарубіжний досвід, паралельно активно розвивала власні ідеї та підходи щодо усвідомлення поняття правосуддя має важливе значення для уявлень про правосуддя в контексті процесів державотворення і правотворення, що відбуваються в сучасних умовах.

Ключові слова: правосуддя, доступ до правосуддя, філософія права, просвітництво, гуманізм.

Yeshchenko O.V. Access to justice: a retrospective of philosophical justification

The article examines the retrospective of philosophical views on the interpretation of the concept of «justice». The prerequisites for the justification of justice as a desire for conflict resolution have been revealed. It is noted that even at the early stages of the formation of thinking and creative activity, a person from his own natural understanding of justice conceives the idea of condemning his

own kind, punishing his fellow tribesmen: first on the basis of sacred ideas, and later - on the basis of the law. It was concluded that the idea of justice is formed differently in different cultures. Different peoples and civilizations trace the idea of the divine origin of justice.

The views and works of scientists of different historical periods are analyzed, which relate to access to justice and are the basis of the general context of the philosophy of the New Age and the Enlightenment. They became important foundations for the further filling of the philosophy of justice and were embodied in the practical activities of prominent lawyers, judges and sworn attorneys, they have not lost their relevance in the field of justice at the current stage of the development of social relations.

It has been established that the idea of access to justice is based on provisions made in ancient times. They were substantiated and developed by outstanding thinkers and scientists in different historical eras. In the process of understanding the conceptual foundations of access to justice, ideas were crystallized that provided for the following basic principles: independence from the legislative and executive authorities, protection of individual rights and public interests; humanism and statism; rule of law; presumption of innocence; procedural competitiveness, etc. The acquisition of domestic scientific legal opinion, which, based on foreign experience, actively developed its own ideas and approaches to understanding the concept of justice in parallel is of great importance for ideas about justice in the context of state-building and law-making processes taking place in modern conditions.

Key words: justice, access to justice, philosophy of law, enlightenment, humanism.

Список використаної літератури:

1. Дигести Юстиніана. Переклад 1-го титулу 1-ї книги дигест «Про правосуддя і право». URL: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/VI/520-540/Digestae_Just_II/text1.htm
2. Марк Туллій Ціцерон. Про закони. Про державу. Про природу богів. *Апріорі*. 392 с.
3. Турянський Ю.І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2019. Вип. 23. С. 39-44.
4. Платон. Зібрання творів у 4-х томах. Том 2. «Книжкова Майстерня». 1993. 529 с.
5. *Арістотель*. Політика. К., 2000. С. 99-128.
6. Ясинок М.М. Доступ до правосуддя як важлива гарантія демократичного суспільства. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 79-85.
7. Tatyana Erifanova, Aleksandr Bureev (2015) Divine law in Saint Augustine's DE CIVITATE DEI (354-430). DOI: 10.12737/16835
8. Аквінський Фома. Сума теології. Част. II–I. Київ, 2006. 576 с.
9. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія. Відп. ред. В. С. Бігун. К., 2009. 316 с.
10. Заєць А.П. Ідеї природного право у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Том. 200. С. 16-20.
11. Андрущенко О.Ю. Аналіз розвитку філософських поглядів на конфлікт інтересів як проблеми влади та правосуддя зокрема. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 7–14. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/7-1>
12. Подковенко Т.О. Індивід, суспільство і держава: грані співвідношення у концепції Томаса Гоббса. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 24. Том 4. С. 194-198.
13. Клокун А. Джон Лок: про свободу, приватну власність і розподіл влади. URL: <https://plomin.club/john-locke-about-freedom-private-property-and-distribution-of-power/>
14. Монтеск'є Ш.Л. Про дух законів : хрестоматія. Київ, 2008. URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html>.

15. Хвойницька Х. Особливості трактування природно-правових ідей у творчості просвітників (Вольтер, Ж-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Філософські науки». 2014. № 780. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/26212>.
16. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/693/24/>
17. Камнєва В.О. Філософське обґрунтування ідей миру за І. Кантом Матеріали наук.-практ. семінару. 2023. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u381/zbirnik_kantivski_chitannya.pdf
18. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення : монографія. К., 2011. 303 с.
19. Гегель Г. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Переклад з нім. О. Остапчука та М. Кушніра. К. Юніверс. 2000. 334 с.
20. Антологія української юридичної думки в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / Упорядники: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. редактори В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. 568 с.